

LUKA ÉVA

Démoni megszállottság a népmesékben

Bűn és átok

Az elátkozottság, a démoni megszállottság a rendes élethez képest kizökkent létállapotok.¹ Az emberi közösség számára az elátkozott vagy a megszállott megszünik létezni emberi alakjában, tehát ilyen formában halottnak tekinthető. De miért és miként jut valaki ilyen állapotba? És milyen lehetőségek vannak az átoktól való szabadulásra? Ki által és milyen feltételek vagy áldozathozatalok mellett valósulhat ez meg? Ezt a problémakört a továbbiakban a magyar népmesék kontextusában vizsgálom.

Don Gabriele Amorth a démoni megszállottság öt típusát különbözteti meg. Az első típushoz a sátán okozta külsődleges fizikai kínokat sorolja. Ebben az esetben nem indokolt az ördögűzés, elegendő azoknak az imája, akik tudomást szereznek erről az állapotról. A második típust azok az ördög által okozott kínok és gyötrelmeket jelentik, amelyek betegségeket, csapásokat okoznak, viszont nem járnak együtt megszállottsággal. A harmadik típus az ördögi lidércnyomás, mely kízó, lidérces gondolatokat és lidérces álmokat okoz. A negyedik maga az ördögi megszállottság, mely súlyos állapotot jelöl, hiszen az ördög ilyenkor birtokba veszi a testet, és az ember beszéde és cselekvése is az ördög akarata szerint történik, a megszállott pedig nem tud ennek ellenállni, így erkölcsi felelősséget sem viselhet tetteiért. Az utolsó típust az ördögi átok jelenti, mely házakra, tárgyakra, állatokra terjed ki.²

A magyar meseszövegekben a démoni megszállottság mindegyik fenti formája fellelhető. Jelen vizsgálatunk a negyedik típusra, vagyis az ördögi megszállottságra terjed ki.

Az elkárhozott királykisasszony- (ATU 307) típusba tartozó narratívumok közül Jakab István *A feketebébi király* című meséjében megjelenik a sorsjövendölés mint előre

1 | A démoni megszállottság értelmezése kapcsán Szulovszky János és Pócs Éva között szakmai vita alakult ki arról, hogy a szellemi világ néprajzának lehet-e keresztény tudományos megközelítése? E tudományos vitához később több neves kutató is csatlakozott. A tudományos vita az *Ethnographia* 2014-es lapszámában olvasható. Lásd: *Ethnographia* CXXV. évf., 2014/2. 161–233; Szulovszky János 2018-ban egy teljes kötetet szentel ennek a kérdésnek a tisztázására. Lásd: Szulovszky János: *Vallás – világkép – tudomány. A keresztény tudományos értelmezési keret létjogosultsága*. Magyar Vallástudományi Társaság–L'Harmattan Kiadó, Bp. 2018.

2 | Amorth 1994. Idézi: Szulovszky János: *i. m.* 120–121.

megjósolt jövő, mely indokolja a királylány démoni megszállottság általi halálát, ami látszólag elkerülhetetlen, és ártatlanul sújt le rá.³

Egy karcsai változatban, mely *Az elátkozott királykisasszony* címet viseli, a tizen-nyolc éves lány, akit addig az apja féltésből sehova nem engedett a palotából, kieszközöli apjától az engedélyt, és elmegy a piacra, ahol összetöri az árus asszonyok tojásait, ezért az egyik kárt vallott halálra átkozza. Ebben az esetben az átkozódó részéről a hirtelen indulatot jelölhetjük meg az átok okaként, de a királylány vétke is nyilvánvaló, aki szándékosan töri szét a tojásokat a piacon.⁴ A lány jellemében a kevelység a butasággal párosul, nem tud és nem is akar az előírt közösségi normáknak megfelelni, felrúgja azokat, akárcsak a tojásokat, ezért az átok a gonosz tett miatti büntetésként értelmezhető, mely nem a kimondott szó erejével kíván hatni, hanem Isten és Szűz Mária közbenjárását kérve és az imádsághoz közelítő mozdulatokkal és átokformulával eszközöli ki a büntetést a transzcendens erőktől, amelyek meghallgatásra találnak.⁵

Pócs Éva szerint általános az a felfogás a néphitben, hogy az átok csak arra száll, aki bűnös. Ebben az értelemben az átok teljesülésében sorsszerűséget vagy istenítéletet sejtene, melynek beteljesülése kívülről jövő, jogos igazságszolgáltatás, nem pedig emberi büntetés az átkozódó részéről. Az átok vallásos formájának tekinthető, amikor azt Istenre hárítják, ezáltal természetfeletti szférába emelik, ahonnan mint isteni csapás sújt le a bűnösre. Ez súlyosabb a rossz kívánságnál, a szómágián túlmutató isteni igazságszolgáltatás, mely az átkozódó lelkiismeretét is mentesíti a szándékosan elkövetett rossztól, vagyis az ártani akarástól.⁶

Ennek értelmében mindegyik narratívumban feltételezhető valamilyen vétek vagy bűn, amely miatt az átok megfogja a megátkozottakat. Mivel mindegyik lány serdülőkorban lép át a démoni megszállottság állapotába, ezért feltevődik a kérdés:

3 | A királylány, mielőtt meghalna, elmondja a szüleinek a Sors-tündérek által megjósolt jövőt: „Amikor én megszülettem, akkor megjelentek a Sors-tündérek, és nagyon rosszul jóstakát énnem. Mert asz mondták nekem a Sors-tündérek, hogy amikor én betöttem a tizenhat évet, akkor engemet valami rossz szellemek fel fognak vátni. És hogyha maga meg akar engemet vátni, fölvdáhat, de mindenesetre csak úgy, hogy engemet katonasággal fog őrizni, minden éccakára katonaságot tenni őrségbe. Ugyanaz a katona, amelyik először őrségbe megy, háram éccaka egymás után, hogyha meg fog engemet őrizni, akkor én újból visszaválak az én természetembe, s akkor boldogan fogom tőteni az én életemet”. Nagy Olga-Vő Gabriella: *Havasok mese-mondója. Jakab István meséi*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2002. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVI.) 202.

4 | „Mán az első, amit összetaposott, az mingyán átkozás alá vette a várost. Összetette mind a két kezét: – Drága jó, igaz istenem! Adj ojan csudát, ojan gyászt ebbe a városba, hogy sírjon – aszongya – az egész város. Engedje meg a boldogságos szép Szűzmáriám! És ennek a kirájnak meg ez a jánya, ezt a kirájnak a jányát meg ragadják el az őrdögök a templomba. És koporsóba feküdjék, míg nem lesz ojan ember, aki három éccaka ki tudja virasztolni. Addig meg nem menekítse a boldogságos, jó, igaz Isten. Mire kimondta a vénasszony, hát még alig érkeztek a városbúl kiséprűzni, mingyán gyászba borult az egész város.” Nagy Géza-Erdész Sándor: *Karcsai népmesék*. Bp. 1985. (ÜMNGY XX.) 136.

5 | „Az ima kezdeti fokon a bizonyos módon és körülmények közt kimondott szó megvalósulásában vetett hiten alapszik, tehát közös gyökerű a ráolvasással. [...] Az átok és áldás szintén közbenjárójával teljesíteti a kívánságot, de nem hozzáfordul, hanem rá hivatkozva, a befolyásolandó objektumhoz. A ráolvasó-szerepben – a mágia eszközeként – használt ima, áldás és átok egyaránt ráolvasásnak minősíthető.” Pócs Éva: *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*. Helikon Kiadó, Bp. 1986. 243.

6 | Pócs Éva: Átok, rontás, divináció: boszorkányság a vallás és mágia határán. In: uő: *Két csiki falu néphite a századvégen*. Európai Folklor Intézet–Osiris Kiadó, Bp. 2001 (A továbbiakban: Pócs Éva: *Két csiki falu néphite*). 433.

vajon nem a nemi érettséggel járó kíváncsiság és mohóság, a tisztátalanságra irányuló hajlam-e az a ki nem mondott bűn, amely miatt a királynéok a démoni megszállottság alá kerülnek? Erre az értelmezésre a narratívumok tükrében joggal gondolhatunk, mert a lányok démoni megszállottságukban mérték nélkül fogyasztják a katonákat, megeszik őket,⁷ Jakab István egyik meséjében pedig a megváltott királyné könnyelműen felajánlja magát a megváltójának.⁸

Egy ungi változatban, mely a *Juj, várta!* címet kapta, az idős, gyermektelen szülők megdöbbenéssel kíváncsága vezet oda, hogy a megszületendő gyermeket a sötétség szférájából kapják, mert már nem bánnák „akár istentül, akár ördögtül” születne egy gyerekük. A lány, születése után, meghagyja a szüleinek, hogy keresztelni ne vigyék, mert akkor meghal, de a szülők nagyon bánatosak emiatt, és tizenhat éves korában mégis megkeresztelik, így a lány démoni megszállottság alá kerül.⁹ Ebben a mesében is hangsúlyosan kifejeződik a közösségi norma, amelynek mindenkinek meg kell felelnie, ellenkező esetben a közösség bomlását vonja maga után, illetve szerencsétlenséget hoz a közösségre. A királyi család döntése ebből a szempontból normakövető, mert ragaszkodnak a gyermek megkereszteléséhez.

A keresztelés által, amely tisztító és befogadó rítus, egyrészt a közösség tagjává fogadják az újszülöttet, másrészt védetté teszik a gonosz démonok, rontások ellen, mely a keresztelés által az isteni védelmet biztosítja az újszülött számára.¹⁰ Ebben a meseváltozatban, mivel a gyermek eleve ördögtől való, a keresztelés által az ördögi megszállottság alá kerül, amelyből csak egy tiszta, hívó lélek mentheti meg.

7 | „Ez meg is törtint, hogy ijfilkor felkelt a halott, elkidlti magát: - Juj, várta, hol vagy? Megeszlek! Osz meg is ette. Ez így ment néhány napig. Vigül a kirájnak nem maradtott egy katonája sem.” Géczy Lajos: *Ungi népmesék és mondák*. Akadémiai Kiadó–Madách Kiadó, Bp. 1989. (ÚMNGY XXIII.) 239.

8 | „Nézz ide, kicsi szívem, mindenesetre te őriztél meg engemet három íccaka [...] én már tiszta lélek vagyok, úgyhogy mindenfilit elkövetek, ami csak neked tetszésed szerint történik [...] én nem vótam neked rendelve, hogy felesíged legyek, de hogyha tetszésed van, lehetek. Úgyhogy a kenyeret megkezdheted, de bevégezni nem végezheted a kenyeret be.” Nagy Olga–Vöő Gabriella: i. m. 212.

9 | „Eccer vót, hol nem vót, ahol a kurta malac túr, élt egy kiráj és egy kirájné. Igen nagy bánatban éltek, mert nem vót gyermekük. Már megöregedtek lassan, hát eccer este, amint nyugovóra térnek, sóhajtozni kezd a kiráj: - Nem bánnám, akár istentül, akár ördögtül születne nekünk egy gyerek! Nemsokára, csuddk csudája, született egy leánygyermekük. Mikor megszületett, mivel táltos gyerek vót, megszólalt: - Ha engemet elvisztek keresztelni a templomba, azonnal meghalok. Nagy bánatba estek, hogy nem tudták megkeresztelni. Utóvégre tizenhat éves korában elvittik a kislányt a templomba, oszt megkeresztelik. Előzőleg kikötötte a szüleinek, hogyha ű meg fog halni, akkor ütet az oltár háta megé temessik el, és minden éjjelre egy őrt állítsanak vár-tába.” Géczy Lajos: i. m. 238–239.

10 | „Az újszülött csecsemő keresztelőjéig tisztátalan személynek minősül. Ma már kevésbé hangsúlyozódik a tisztátalanság közösségre balszerencsét hozó vonása (például, ha keresztetlen gyerekekkel elmennek valahova, akkor annál a háznál pusztulni fognak az állatok; vagy: a »Jóisten csapásokkal látogassa meg az embereket. Égi csapásokval«). [...] A csecsemő számára veszélyes átmeneti időszak volt a születése és keresztelője közötti periódus, mivel még nem mentek végbe azok a tisztító és befogadó rítusok, melyek révén közössége tagjává válik, s így valamelyest védettségre tesz szert. Az idősebb korosztályok adataiban időnként még a gyermek veszélyeztetettségéről is hírt kapunk, de fokozottan hangsúlyozódik az emberi, szándékolatlan rontástól való védekezés szükségessége. [...] A keresztelés összetett jelentésű egyházi tisztító és befogadó rítus: a csecsemő megszabadul »eredeti bűnétől« (többé nem pogány, nem tisztátalan), a keresztény közösség tagjává válik, emellett a mágikus gondolkodás is bizonyos pozitív hatásokat tulajdonít a keresztelőnek.” Vidák Tünde: *A születés*. In: *Két csiki falu néphite a százaadvégen*. Szerk. Pócs Éva. Európai Folklor Intézet–Osiris Kiadó, Bp. 2001. 80–136. 89–90. és 101.

A mesenarratívumok tükrében az eddigiek alapján kitűnik, hogy az átok kimondása mindig előfeltételez valamilyen haragot, sértettséget, indulatot, ártani akarást, elkéseredettséget vagy tehetetlenséget az átkot osztó részéről, mely legtöbbször a megátkozott bűnére vezethető vissza, ami rejtetten vagy kimondottan benne van a mesékben: gonoszság, elutasítás, bűnös születés, közösségi normákat sértő bűnök formájában.¹¹ Az átok a jelenben mondatik ki, de jövőre irányultságában meghatározza az elátkozott jövendőbeli sorsát, mellyel az átok beteljesülésekor kíméletlenül szembesül. Visszavonhatatlansága és elkerülhetlensége folytán, végzetes következményekkel jár, így csak az átokban belefoglalt feltételek teljesítésével lehet megszüntetni, ekképpen pedig megszabadulni az átoktól és megtisztulni az elkövetett bűnöktől.

Az átok és ennek következménye sok esetben kihat az egyénen kívül másokra is, és sokszor a család vagy a közösség széthullásához, lemorzsolódásához vagy megkövüléséhez, megfeketedéséhez vezet, mert a megváltással való próbálkozás sok emberáldozatot követel, családok hullnak szét, anyák veszítik el gyermekeiket.

A mesemondók a bűnöktől való megtisztulást, az átkozott, bűnös, megkötött létből szabadulás feltételeként állítják a közösségük és az olvasók elé példaként, ezáltal hirdetve a bűnök felismerését és levetkőzését mint a halál utáni új élet feltételét.

A démoni megszállottságtól való szabadulás lehetőségei

Az átok vagy kívánság kimondásával és teljesülésével egy időben elkezdődik az átkozott szereplő szenvedéstörténete és vezeklése,¹² mely beláthatatlan ideig tart, és a mese logikája szerint feltételezi egy szabadító, megváltó eljövételét, aki az átkozottat megmenti kizökent létéből, kivezeti a szimbolikus halál állapotából.

Az *elkárhozott királykisasszony*- (ATU 307) mesetípus változataiban a démoni megszállottság¹³ alatt álló lányok általában kápolnában vagy templomban vannak eltemetve, ez a megőrzés helye, ott várják a szabadulásukat, de démoni megszállottságuk alatt

11 | Kríza Ildikó *A halálra táncoltatott lány* balladájában vizsgálta az átkot, viszont a vizsgált mesékben elhangzott átkokra is érvényes a kijelentése: „Az átok mindenképpen ítéletmondás a bűnös felett. [...] az átok mint ítéletmondó formula a morális tartalom helyesebb értelmezéséhez segít”. Kríza Ildikó: *A halálra táncoltatott lány. (Egy magyar népballedacsoport vizsgálata)*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. 172. és 175.

12 | Paul Ricoeur a morális rossz és a bűn kapcsán állapítja meg, hogy a bűn olyan emberi cselekedetet jelöl, amely az adott közösségben uralkodó etikai kód megsértésére irányul, ezáltal elítélendő, és büntetéssel jár. A cselekedet elkövetője bűnösnek tekinthető, aki megérdemli a büntetést: „Itt érintkezik egymással a morális rossz és a szenvedés, amennyiben a büntetés valakire kirótt szenvedést jelent. [...] amíg a hiba bűnössé teszi az embert, a szenvedés áldozattá”. Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Bp. 1999. 94–95.

13 | Pócs Éva a következőképpen határozza meg a megszállottságot: „A megszállottság a természetfeletivel való kommunikáció egyik alapformája. Elméletileg szorosan a transz pszichobiológiai állapothoz, illetve az etnopszichiátriában divatos lett kifejezéssel – a normálistól eltérő vagy módosult tudatállapotok (ASC = altered states of consciousness) valamely fokozatához kötődik. Eszerint a transz a megszállottság-élmény létrejöttének alapfeltétele, »pszichobiológiai kondíciója«. A szűkebb meghatározások szerint a megszállottság olyan ASC-állapot, amelyet úgy élnek meg (olyan élményben van részük, vagy úgy magyaráznak), hogy az egyén egy idegen szellem, entitás befolyása alá kerül; az entitás be is léphet az egyén testébe, benne lakhat, személyiségét megváltoztatja, illetőleg »megtettesül« az uralma alá vont »gazda« (host) személyben”. Pócs Éva: *Megszálló halottak – halotti*

mindenkit elpusztítanak: halálra ijesztenek¹⁴ vagy felfalnak,¹⁵ aki megpróbálja őket megváltani. Öntudatlan, démoni állapotukban, démoni nyelven szólnak és démoni tetteket hajtanak végre, így ők maguk nem képesek segítséget kérni, ki vannak szolgáltatva az ördögi hatalmuknak, testüket ezek birtokolják. A haláluk, megszállottságuk előtt kimondott feltételeket a szülők próbálják teljesíteni, akik reménykednek a feltámadásban, és lányuk megmentéséért nagy áldozatokat hoznak.

A templomba, kápolnába temetés szimbolikusan magában rejti a feltámadás, újjászületés lehetőségét. Mircea Eliade *A szent és a profán* című könyvében rámutat arra, hogy az archaikus gondolkodásban az ember minden teremtésben megismétli az isteni teremtést, minden teret a világegyetem mintájára teremt meg, annak tükörképeként. A szent tér mint a világ középpontja (imago mundi), hármas osztásúvá teszi a világot, biztosítja az ember kapcsolatát: a térben felfelé a transzcendens világgal, a térben lefelé pedig az alsó régiókkal: a holtak világával. A föld, ég és alvilág ezáltal kapcsolatba léphet egymással.¹⁶ Az ég felé törekvés jelképei között találjuk többek között a létrához hasonlóan a hegyeket, a hegyekhez hasonló, mesterségesen létrehozott, felfelé csúcsosodó emberi épületeket (templom, sírhalom, piramis, oltár stb.).¹⁷

A templom azért imago mundi, mert a világ az istenek műve, és ezért szent. A templom kozmogóniai szent hely, az istenek háza, ami újból és újból megszenteli a világot, mert azt egyszerre képviseli és tartalmazza. Végző soron a templom újraszenteli a világ egészét. Bármily tisztátalan is a világ, a szentélyek szentsége újból és újból megtisztítja.¹⁸

Az elkárhozott lány, minden általam vizsgált változatban, démonok által megszállt, tisztátalan lélek, aki a templomban, kápolnában várja a megtisztulást, viszont addig nagyon sokan életükkel fizetnek, míg megérkezik az igazi szabadító, akit színre lépésükkor a mesemondók jelentéktelennek tüntetnek fel: rendszerint a társadalom perifériájáról származnak.

A szabadítást vállaló hősök vagy kénytelenek vállalni a próbát, mert erre a király kötelezi őket,¹⁹ vagy pedig elnyomott, szegény, perifériára szorult helyzetükből

megszállottság. In: uő: *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Bp. 2001 (Tanulmányok a transzcendensről II.). 120.

14 | „Betette a lányát oda a kápolnába, egy üvegkoporsóba fedetlen, és már első éccakára négy katonát tett őrségben, hogy a lányát meg tudja menteni. Ahogy kiment a négy katona őrségben, este kilenc orakor felébred a lány, szétnéz, elkezd sikótagzni és kiabálni, olyan rettenetesen, hogy föld és ég rengett bele. Úgy, hogy azonnal a négy katona meghalt.” Nagy Olga–Vőő Gabriella: i. m. 202–203.

15 | „Hát jelentkezett nálla rengeteg katonaság, civilség, minden a világon. No, hogy jelentkezik, hát mingyán megkezdik szélről. Megvacsorázott. Héjét adtak neki, szobát adtak neki, oszt hintóba ültették. Mingyán elvitte a templonyajtóba a kiráj az illetőt. Akkor kinyitotta az ajtót, bement. Mihint bement, abba a pillanatba mingyán szerteszájjal tépték. Le is ették rulla a húst, de mán a csontját rakásra is hányták. Rengeteg, számtalan népet pusztított el a kiráj így.” Nagy Géza–Erdész Sándor: i. m. 136.

16 | Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Helikon Kiadó, Bp. 2019 (Helikon Zsebkönyvek LXXIII.). 29–38.

17 | Gilbert Durand: *Structurille antropologice ale imaginarului*. Editura Univers, Buc. 1977. 155–157.

18 | Mircea Eliade: i. m. 48.

19 | „– Hej, te János! Ez az én lányom minden este elmegy. Én nem tudom, hová megyen, mit csinál, de minden este egy rend ruhát, egy pár cipőt szaggat el. Reggelente nincs se cipője, se ruhája. Most rád került a sor, hogy megügyeld: hová jár el táncra?” Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék*. Európa Kiadó, Bp. 1978. (A továbbiakban: Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*) 34.

próbálnak kiemelkedni,²⁰ amely annyira reménytelen, hogy a halállal is készek szembenézni, annak reményében, hogy sorsuk jobbra fordulhat.²¹ A halállal való szembenézés viszont még ebben a reményvesztett helyzetben is félelmetesnek tűnik. Érdeemes megfigyelni témánk szempontjából a hősök halálhoz való viszonyulását, amelyben mindig feltűnik a hős valamiféle önreflexiója, megvalósul saját létének valamilyen interpretálása. A *feketebéli király* meséjénél maradva, Jakab István hőse, szembesülve a halál fenyegetettségével, visszatekint addigi életére:

*Na, de ahogy János elindult, mikor kilépett a királyi palota udvaráról, nagyon elgondolkazott a gyerek, hogy ő mostan tötette a tizenhét évet, menne a ... tötne, a tizenhét évet, ő még semmi jó életet, semmi boldogságot nem érzett az életbe. És most is megindul, hogy ... az éccakával szembe, hogy olyan ügyben az életjét veszítse.*²²

A hősök ezekben a mesékben nem mitikus hősök, hanem emberek, nyomorultak, a mindennapi lét gondjaival küzdenek, ebből próbálnak felemelkedni. Nagy Olga ezekben az emberi hősökben a népmesék realista ábrázolásra való törekvését emeli ki, és azzal a tudatállapottal hozza összefüggésbe, hogy a mesemondók és közösségeik már nem hisznek a mitikus hősökben:

A népi tudat szerint minden különösebb más erény: vitézség, tudás és okosság nélkül is megérdemelnek minden segítséget. Ezért a segítségükre jövő magasabb rendű hatalmak gyakran szájalomból segítik őket. Másfelől a mesemondó megteremti, igen nagy gonddal, a hősök nyomorult sorsában azt a lélektani hátteret, amely miatt nemcsak hogy elfogadható a segítség, de az egyetlen lehetőség is.²³

Az elkárhozott királylány-mesetípus általam vizsgált hősei mind elesettek, nyomorultak és emberek. Emberien vágyakoznak jobb életkörülményekre, és emberien félik saját halálukat, és ez a rettegés napról napra csak fokozódik bennük:

– Jó reggelt királyatyám! – Szervusz, János! Na, mi van? Még csak egy östéd van, János! – Én már többet nem menyek – azt mondja János. – Hogyne mennél! Az öste fölzsabadítod te. –Jaj, nem tudom, mert meghalok. Na, de nem volt

20 | „– Nízzen ide, ídesapám, én azt gondótam, hogy jobb lenne nekünk a szegénységen túladni, mejek én is a királyház szerencsét próbálni.” Nagy Olga–Vöő Gabriella: i. m. 204.; Vagy: „– Kedves édesanyám! Nem jó vóna, ha meggazdagodnánk? A kiráj hátha megfizetne! Úgy hallom, hogy a kirájnak a jányát ki kéne virasztolni három éccaka. Hátha a jóisten megsegítene, hogy ki tudnám virasztolni.” Nagy Géza–Erdész Sándor: i. m. 137.

21 | Martin Heidegger szerint a reménytelenség a jelenvalólét lehetőségeihez viszonyuló lét egy sajátos módusza, mely „magában rejti az »önmagát előzést« az illúziótlan »magát mindenre elszánást is«”. Martin Heidegger: *Lét és idő*. Osiris Kiadó, Bp. 2019. 259.

22 | Nagy Olga–Vöő Gabriella: i. m. 205.

23 | Nagy Olga: *Széki népmesék*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1976. 64.

mit tenni. Megy haza, lefekszik. De nem tudott elaludni. Olyan bánatos volt, olyan félelemmel aludt.²⁴

Amikor a hősök a legnagyobb bajban vannak, rettegve mennek a halálos próbatételre, és akkor hirtelen, a semmiből ott terem előttük egy ősz, szakállas öregember, Isten mesei alakja, aki tanácsot, útmutatást ad a hősnek a feladat sikeres teljesítésében. Az idegen, aki váratlanul megjelenik az elkeseredett, összezavarodott, tanácstalan és a haláltól rettegő hős előtt, felszólítja őt arra, hogy beszéljen arról, ami nyugtalanítja őt, ami lelki szorongását okozza:

Azt kérdezi az öreg tőle: – Mondjad, te Jánas fiam, miért vagy te így elgondolkazva, miér vagy ilyen bús? – Ugyan, öregapám, hát mit tudna maga segíteni az én bánataman, hogyha esetleg elmondanám magának?

*Asz mondja az öreg nekije: – Nézz ide, te Jánas fiam, én segíthetek a te bajadan, mondd csak el nyugodtan, hogy mégis mi bánthat tégedet.*²⁵

Ebben a felszólításban nem az öreg kíváncsisága fejeződik ki, hiszen rendszerint tudja, hogy a fiú hova megy,²⁶ hanem az önreflexióra való felszólítás, mely arra ösztökéli őt, hogy az önmagáról szóló beszéd által aktivizálja lelki tartalékait, szedje össze magát, vagyis értse meg önnön helyzetét, és váljon nyitottá a tanácsban feltárt megoldás befogadására, melynek helyes értelmezése és követése által képessé válhat saját és az átkozott királyné sorsát mint jövőre irányuló létlehetőséget jó irányba terelni. Az idegentől jövő tanácsról mondja Jürgen Ziemer teológus:

Hinni ugyanis annyit tesz, mint idegen szóra (verbum alienum) hallgatni és válaszolni. Olykor olyasmit társítunk az »Isten szavára« hallgatással, ami egészen szokványos, olykor olyasmit, ami kevésbé innovatív, valóban idegen azonban nemigen. Ám, ha a szó »él«, ha csakugyan eleven az igehirdetés (viva vox), akkor olyasmi következhet be, ami az idegennel való szembetalálkozással egyenértékű. Akkor a szó verbum externum lesz, amely megérint engem, és kihívást intéz hozzám, hogy válaszoljak rá.²⁷

A fiú válaszába az azonnali önreflexió által segít tisztán látni saját helyzetét, amelyre az öregember válasza, mint megvilágosító szó, bizalmat keltően hat, és amelyet a hős a későbbiekben kételkedés nélkül, mondhatni „vakon követ”, mert valószínűleg az isteni kinyilatkoztatást sejti meg benne, amelyet nem ésszel, hanem hittel kell követni, ezáltal pedig képessé válik még a halálféelme leküzdésére is.

Jakab István meséjében az öregember így biztatja a fiút: „*mennyivel Istenre gondósz és bizal benne, hát sikerülni fog*”, egyre növekvő féelme enyhítésére pedig minden este

24 | Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*. 39.

25 | Nagy Olga–Vöő Gabriella: *i. m.* 205.

26 | „– Jó estét, János fiam. Né, fiam, én tudom, hová mész. Megőrized a királynét.” Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*. 37.

27 | Jürgen Ziemer: Érintkezés az idegennel. A lelki gondozás és a tanácsadás perspektívái. *Műhely* XXXVII. évf. 2014/5. 39–44. 42.

egy, két vagy három deci pálinkát javasol, hogy „erősebb legyen a kurázsija”.²⁸ Az öregemberen keresztül a mesemondó a közösséget is tanítja, hangvételében megfigyelhető a profetikus beszéd, mely az istenhitet hangsúlyozza, másrészt viszont a mesei, antropolomorf Isten „ismeri” a paraszti élet mindennapi tapasztalatát, gyakorlatát is, így a tanácsba ez is belefoglaltatik, ezáltal pedig Isten már nem is annyira idegen, hanem elérhető és ismerős, hasonló azokhoz, akik ott élnek közöttük.

Az elátkozott királykisasszony című, karcsai változatban a hős Istenhez imádkozik, mielőtt a templomba belépne, eközben pedig megjelenik mellette az ősz öregember:

A cigányfiú ott maradt. Letérgyepelt a templomajtóba a cigányfiú, összetette a kezét, felsuhajtott az égre, hozzáfogott imádkozni. Amikor imádkozik, megyen hozzá egy öreg, ősz ember:

– Mit keresel itt, kedves gyermekem?

– Hát, kedves, édes öregapám, ezt és ezt szeretném, mer szegények vagyunk. Édesapám és édesanyám van csak, és nagyon szegény sorsba éljünk. Hát a kiráj ezt és ezt adta meg a szerződésen keresztül, hogy ha a jányát nekem adná feleségül, meg a fele kirájságot, oszt így el tudnám a két öreget, édesapámat is meg édesanyámat is tartani.

*– Idehallgass fiam! Ha rámhallgatol, akkor megnyered. De csak ha rámhallgatol! Ne törődj semmivel, csak mindent úgy csinálj, ahogy én mondom neked.*²⁹

A karcsai mesében a szabadító hőst a mesemondó éppen azáltal emeli ki a többi próbálkozó közül, hogy hangsúlyozza annak tisztaságát, vallásosságát, istenhitét, ebben a változatban a segítség nem véletlenszerűen, hanem ezeknek az erényeknek köszönhetően kiérdemelt jutalom, melyben az ima mint megszólítás megidézi a megszólítottat:

*No, de ez a cigány, ez a cigányfiú ojan vót, hogy az minden istenáldott reggel, este az imádságját elmondta, és ha akármihhez nyúlt az egy élő világon, minden után a kezét mosta. Szóval nagy, szent gyerek vót az. Istenkérő. Istenhisző gyerek vót.*³⁰

A *János meséje* című marosszentkirályi változat szerint, amikor a hős elindul a királylány megőrzésére, „elébe áll egy vénember”, aki, akárcsak a többi változatban, nevéen szólítja a hőst, valamint tudja a szándékát. Míg a többi változatban a segítség ingyen kegyelemből fakad, és sikeressége a tanácsban belefoglalt pontos útmutatás követésén múlik, addig ebben a változatban, az útmutatás mellett, a segítség egy előre kiszabott feltételhez kötött:

*– Jó estét, János fiam. Né, fiam, én tudom, hová mész. Megőrized a királylányt. Ha megsegítlek, megosztozunk a királylányon: fele a tiéd, fele az enyém. – Jól van. – De aztán nem másítod meg a szavadat? – Nem.*³¹

28 | Nagy Olga–Vöő Gabriella: i. m. 208.

29 | Nagy Géza–Erdész Sándor: i. m. 137.

30 | Uo. 136.

31 | Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*. 37.

Az öregember mindegyik változatban, mindhárom este pontos útmutatást ad a hősnek, a hős megérti és helyesen értelmezi a rá váró feladatot, és pontosan végrehajtja azt, még annak ellenére is, hogy a félelem napról napra elhatalmasodik rajta, és rettegve vészeli át ezeket a találkozásokat a démoni megszállottság alatt álló királylánnyal.

A mesemondók a koporsóból felkelő démoni megszállottság alatt álló halottat a hiedelemtörténetekből ismert tulajdonságokkal és cselekedetekkel jellemzik.³²

A halott, koporsóban fekvő lány, megelevenedése előtt, teljesen ártalmatlannak tűnik. Jakab István meséjében annyira szép a halott lány, hogy a mesehős azonnal bele is szeret:

*Oda is ér Jánas a kápolnához, de mikor belépett a kápolnába, hogy megtekintette a gyönyörű szép hőtestet, az alakot, hát mindjárt szerelmes lett a gyerek a lányba. Hát, olyan gyönyörű szép fehérnúp vót, amilyent még soha az életjin keresztül nem látatt, hiába járt vóna keresztül hét pusztá határt, mert szépségit nem taláta vóna a lánynak, olyan gyönyörű vót a lány. Hát olyan szép arca vót annak a lánynak úgy meghalva is, hogy fűrésszel is lehetett vóna vágni az arcját.*³³

Sötétedés után (kilenc, tizenegy vagy tizenkét órakor) a halott lány mindegyik mesenarratívumban megelevenedik, és a hős keresésére indul, aki arra az időre az öregember tanácsait követve már a megfelelő rejtekhelyen van, ahol a démoni lány nem találhatja meg, vagy nem érhet hozzá.

A hős először távolról figyel a lányt, majd napról napra egyre közelebb kell kerülnie hozzá azért, hogy megválthassa. A látás és nem látás, a beszéd és hallgatás, a távolságtartás és közelség, élő és halott, tisztátalan és tiszta oppozíciói hozzák létre az értelem-összefüggést a szövegek ezen pontján.

A lány „tiszta lelket” akar enni, de hiába keresi, nem találja meg egyik változatban sem az elrejtőzött fiút, ezért éjfélkor kénytelen visszafeküdni a koporsóba. A mesemondó a keresésben kifejezi a lány démoni jellegét, amelyet a rejtőzködő fiú is pontosan észlel a rejtekhelyről, Jakab István meséjéből idézem:

De már mikor megindut, olyan hetedhét indut meg, hogy az egyik sarka a föld gyomrába, a másik a fellegekbe járt. Egybiül földre dobta a zód és veres lángat a száján, a lány kinjába összejárt országot-világat, de sehol Jánast nem taláta. [...] Mikor a lány elindút, Jánas kikél a ládából, kimegy a virágoskerbe, végignézte és látta, mer az égből kilencvenkilenc versen tűzódott a láng a szájából, vissza, a lány ahogy dobta a lángat a száján. Úgyhogy háromnegyed tizenkettőig kereste a lány. Mikor

32 | Pócs Éva kiemel néhány jellemzőt a hiedelemszövegekben megjelenő kísértetfélek kapcsán, itt azokat idézem, amelyek a vizsgált mesék szempontjából is hasonlóságokat mutatnak: „A kísértet a meghaltak megnyugodni még nem tudó, vagy túlvilágra még el nem jutott szelleme, amely visszajár az élők közé egy e világ-másvilág közti átmeneti helyről vagy a keresztény purgatóriumból; egyes esetekben félig még élő holttestként kikel a sírjából. [...] saját, vagy a közösség velük szemben elkövetett normaszegéséért vezekelnek [...] A kísértetekkel való találkozások elbeszélései a természetfeletti világ démonikus erőitől való félelemnek és e félelem levezetésének a kifejeződései is lehetnek, máskor a kísértetek megváltásáról szólnak az átmeneti létből”. Pócs Éva: *Hiedelemszövegek*. Balassi Kiadó, Bp. 2012. 124.

33 | Nagy Olga–Vőő Gabriella: i. m. 206.

visszairkezik a lány a kápolnához, Jánas visszament eredeti helyire, behúzódott a ládában, és várta, hogy eltegyen még a negyedórája. Na, de hát olyan nagy rengeteg nehéz vót ez a negyed óra, mert attól félt, hogy összedűl a kápona, olyan veszélyesen rázta a káponát, képes vót fefordítani a tetejével az ajjára a káponát.³⁴

A lány nem látja őt, de a fiú tekintetével mindenhová követheti őt, hallja a sikoltozását, és a bűnbe hívó, csábító, démoni beszédét is, mely az egyesülésre, eggyé válásra szólítja fel őt, de az öregember tanácsát követve, hidegvérrel és erős szívvel minden nap legyőzi félelmét, és ellenáll a hívásnak:

– Hol vagy Jánas szívem? Gyere – asz mondja –, me már huszannégy órája még semmi tiszta lelket nem találtam. Gyere, Jánas lelkem, gyere, ne kerestessed magadat, hogy megegyelek!³⁵

Az első két napon a hősnek a hallgatás és az elrejtőzés, a láthatatlanná válás a feladata, az utolsó napon, a megváltás napján ellenben épp a láthatóvá válás és a bűnbánatra felszólító beszéd (ima, hitvallás, Szentírás olvasása³⁶) teszi lehetővé a feladat sikeres végrehajtását: a lány megváltását a démoni megszállottságtól. A fiú, a lány helyére fekszik a koporsóba, vagy a karcsai változatban a koporsó jobb oldalára húzódik, ahol a lány nem érheti el. A jobb és bal oppozíció végig jelen van a mesékben, a tisztátalan lélek csak baloldalt tud közlekedni, baloldalt megy fel a lépcsőn, és baloldalt száll ki a koporsóból. A lány hiába megy a koporsóhoz, ahol a hős fekszik, immár látja őt, közel kerül hozzá, de nem tudja bántani, ameddig a koporsóban van, ezért felszólítja vagy kérleli, hogy engedje vissza őt a helyére:

Na, de nem sokat gondolkozatt Jánas, mikor a lány kiugrott a koporsóból, Jánas nekifogott a szaladásnak. Felrohan Jánas a karzatra, amennyire csak tudatt, jobb felől vissza, mikor már Jánas bevetette vóna magát a koporsóba, ott van a lány is Jánas mellett. – Jánas – asz mondja –, most ebbe a szent helybe eszlek meg! Hogy mertél te az én helyemre fekünni, mit keresel te a halattak országába? Azonnal felkéj onnét, hogy meg tudjalak enni! Asz mondja Jánas aszonja: – Fel nem kelek én addig innén, amég el nem mondok háram Miatyánkat és háram Üdvözletet, mert én katalikus gyerek vagyok!³⁷

Vagy:

34 | Uo. 207, 209.

35 | Uo. 206.

36 | Borsi Attila János Karl Barth dogmatikáját bemutató írásában a hitvallás és imádság etikai kérdéseiről értekezik, amelyben a hitvallásról megállapítja, hogy a bűnbánat és a bűnvallás jellege miatt a morális formálódást és a lelkiségben történő megerősödést teszi lehetővé, az imádságon keresztül pedig az ember megértheti és megtapasztalhatja Istent, mint az ember Istenét, de szabadon dönthet, hogy hozzá imádkozik, vagy magában bízik inkább: „A bűneset és Isten megváltást készítő jelenlétének találkozása éppen az imádkozás lehetőségében, illetve az arra való készségben lesz nyilvánvalóvá”. Borsi Attila János: Hitvallás és imádság mint etikai kérdés. Gondolatok Karl Barth dogmatikájához. *Református Szemle* CXIV. évf. 2021/4. 398–408. 407.

37 | Nagy Olga–Vőő Gabriella: i. m. 206.

*A királynő kikel a koporsóból, János meg bebúvik a koporsóba, s magára húzza a fedelét. Megyen a lány egyenesen az oltárhoz. Hát nem kapja meg Jánost. Keresi kilencvenkilenc határban, de nem találja. De már elment az ereje. Jön vissza, hogy bújjék a koporsóba, de János benne a koporsóban. – Hát te itt vagy? – Itt hát. – Na, én kereshettek téged. Elkezdte kérlelni Jánost: – Te János, hagyj békit a helyemnek! – Hagyj te békit a halottaknak! Az élők ne beszéljenek a halottakkal! – Kelj fel, te János! – Mondtam neked, hogy hagyj békit. Né, ott az asztalon az a könyv. Olvasd el az utolsó betűig. Akkor kikelek innen, addig nem.*³⁸

A mesehős olyan feltételhez köti a koporsóból való távozását, amely lehetővé teszi a lány megszabadítását az átoktól, a démonok így távoznak a testéből, ő pedig megtisztul a bűntől, és új életet nyer. Ezek a feltételek mindig a keresztény hithez és jelképekhez kapcsolódnak: ilyen például az imádkozás, a hitvallás, a keresztvetés, a *Szentírás* mint szent könyv használata, amelyet változatoként vagy a hős olvas rá a démonra, vagy pedig a démoni lányt kényszeríti ezek ismétlődő elmondására, mint ahogy a két fentebb idézett részből is kitűnik.

Pócs Éva megjegyzi, hogy a néphitben a rontást gyakran az ördögi megszállottsággal azonosítják, az ördög művének tekintik, amelyet a papok ördögűzéssel gyógyítanak, szentelmények segítségével. A természetfeletti betegségek ellen természetfeletti fegyverekkel kell harcolni. A sátán ellenfele ilyen értelemben a szent ember, a pap és a szentelmények.³⁹ A mesenarratívumok esetében a hős az, aki beavatottként birtokába kerül a titkos tudásnak, és a keresztény szentségi jegyeket felhasználva megtöri a démoni erők hatalmát.⁴⁰

Jakab István meséjében a királynő és János között, miután megváltotta, „mindenfile megtörtént ottan, ami történnivaló vót azan az íccaka, egész hajnalig”, mert János „nagyon melegen vállalt a szerelemtől, nagyon szerelmes lett a lányba”, de a király ajánlatát a lány tanácsára elutasítja, sem a lány kezét, sem a királyságot nem fogadja el, mert ők nem voltak egymásnak rendelve.⁴¹ Jakab István változatában az *elkárhozott lány*-típus ezután további epizódokkal folytatódik, a hős egy másik lányt is feleségül vesz, de azzal se találja meg a boldogságát, végül rátalál arra a lányra, aki hétéves kora óta tudja, hogy János lesz a férje, tehát az előre elrendelt sorsnak megfelelően találja meg élete párját, akivel végül összeházasodnak.

Az ungi változatban a királynő tizenkét Hiszekegyet mond el, ezután elnyeri emberi életét:

*Így hát akarva, nem akarva, muszáj vót a királynőnek elmondani az imádságot. Csudák csudájára, felébredt benne az élet, és újfent emberi életben maradt.*⁴²

38 | Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*. 40.

39 | Pócs Éva: *Két csíki falu néphite*. 453.

40 | „Mivel a démonok ember nem lakta kietlen tájakról – pusztákról, hideg havasokról, tengerfenékről –, vagy az ember által szintén nem ismert föld mélyéből érkeznek, azok a személyek, akik ismerik az ellenük ható ráolvasó imádságokat és mágikus rítusokat, képesek őket ezekre a kietlen helyekre, a föld gyomrába, azaz valóságos lakóhelyükre visszaküldeni, esetleg megsemmisíteni.” Táncozó Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*. Kairosz Kiadó, Bp. 2007. 67.

41 | Nagy Olga–Vöő Gabriella: *i. m.* 213.

42 | Géczy Lajos: *i. m.* 240.

A karcsai változatban a megváltáshoz elég kivirrasztani a lányt három éjszaka. A lány utolsó éjszaka sem tudja kicsalogatni a cigányt a koporsó mellől, ezért visszafekszik a koporsóba, de éjfélkor kikel a koporsóból újra, de már meg van váltva. A cigányfiú még ekkor sem jön elő félelmében, ekkor sem mer hinni neki, hiába kérleli, és csak akkor enged a kérésnek, mikor már harmadszorra is kimondja, hogy nem kell tőle félnie, mert már megváltotta:

*Annyira, annyira rimánkodott neki, elhúzta onnen a jány, hogy felállott oszt kart ötöttek. Mindgyán összeölelkeztek, összecsóskolták egymást.*⁴³

A marosszentkirályi változatban a lány addig olvasta a könyvet, ameddig „kiszáradt a feje”, viszont a fiú még a lány megőrzése előtt odaigért a lány felét a segítő vénembernek. Amikor hazafelé mennek az úton, az öregember figyelmezteti Jánost az ígéretére:

*Mikor az út feléhez értek, már ott az öregember: – Hopp, János, állj meg! Az ígéret szép szó. – Hogyne! Fele a tiéd, fele az enyém. – S nem bánod? – Nem. Akkor az ördög kettéhasította, s annyi kicsi ördög esett ki a királylányból, mint a fűszál. Az öreg megint összepáskította a két darabot, s akkor már tiszta lett a királylány. – Na, János, legyen szerencséd hozzá, mert a tiéd. – S azzal el is tűnt az öreg. Ő meg hazavitte a királylányt.*⁴⁴

Az öregember, mint a mesei Isten, kettéhasítja a lányt, a jót és rosszat ezáltal szétválasztja, és megtisztítja a kicsi ördögöktől a testét, majd összerakja. A mesemondó bizonyára tévesztésből nevezi ördögnek az öregot, első olvasásra is szembeszökő az, hogy nem talál az öregre az ördög megnevezés, mert tettei igazolják isteni voltát, de a mesét a többi változatokkal összevetve is egyértelműen tévesztésről van szó. Bár az nem derül ki, hogy mivel hasítja ketté a királylányt, de valószínű, hogy valamilyen éles eszközzel, karddal vagy késsel, mely a fegyver archetípusához tartozik, és, mint ilyen, a tisztítás és elválasztás képzetét őrzi: jó és rossz, tiszta és tisztátalan elválasztását szolgálja.⁴⁵

Jakab meséjének kivételével, mindegyik mese azzal zárul, hogy a hős elnyeri a királylány kezét és a fele vagy az egész királyságot. Mint láttuk, mindegyik változatban hangsúlyos szerepe van az ősz öregembernek mint segítőnek, valamint a hős hitének és kitartásának, a tanács és tiltás megfogadásának. A lány megszabadul az átoktól, új életet nyer, megtisztul teste és tudata a démoni megszállottság alól, szabadítójának pedig hálája jeléül örök hűséget ígér. (Jakab István meséjében pedig további útmutatást ad, és varázstárgyakhoz juttatja.) A szabadító hős a próbák teljesítésének köszönhetően elnyeri a királylány kezét és a királyságot.

43 | Nagy Géza–Erdész Sándor: i. m. 140.

44 | Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*. 41.

45 | Gilbert Durand: i. m. 202–203.

Demonic Possession in Folk Tales

Keywords: folk tale, sin, curse, demonic possession, redemption

In the world of folk tales, demonic possession is often linked to sin. In *The Princess in the Shroud* type tales (ATU 307), the princess falls into a state of demonic possession due to her own sins and the curse placed upon her. The key to redemption lies in the hands of the heroic savior, who, following divine guidance, undertakes the trials and frees the princess from the captivity of death and damnation. Through the hero's actions, not only does the princess receive a new life, but the hero's own fate also improves with the help of divine providence, leading to prosperity and happiness. These tales reflect the Christian perspective on sin and redemption, emphasizing the role of heroic sacrifice and divine providence.